

ברדיטשבסקי, מיכה יוסף (מזיבוב, פודוליה, כ"ז
באב תרכ"ה/19.8.1865 — ברלין, י"ז בחשון תרפ"ב/
18.11.1921)

ילדותו עברה עליו במזיבוב, עיר החסידות, בפילבה
הסמוכה ומשנתו השביעית בדובובה, פלך קיוב, שם
שימש אביו ברבנות (נרצח בפרעות האוקראינים ותואר
על ידי ר. אמרי בספרה על פרעות דובובה) והיא
העיר שתוארה לרוב בסיפוריו. גודל בבית הרב על
ברכי-תורה וככל שגדולים היו בו רשמי ה"ספרות
החיזונית" שספגם לאחר מכן, רב היה רישומה של
ההלכה בו, במידה שאף ניסה בה כוחו בראשית צעדיו
בתחומי הספרות (אף אפייני לכך מאספו הראשון
שהוציא, בשם "בית המדרש"). בן שבע-עשרה נשא
אשה מטפליק, פלך פודוליה, ועבר לשם. נתפס להשכלה
ומכאן חלה ראשית מאבקו הפנימי שבין עולם המסורה
העולם שמחוצה לה. בשל מאבק זה נתן גט לאשתו
וחזר לדובובה. מדובובה הלך (והוא כבר בן עשרים).
לישיבת וולוז'ין, ולמד שם כשנתיים. אותו זמן החלו
נסינותיו הספרותיים הראשונים. מוולוז'ין יצא לברשד.

פודוליה, ושם נשא אשה בשנית (1887). כברשד החל שמו מתפרסם בעולם התורה והספרות, אך לא מצא נחת גם כאן וגברו שאיפותיו לצאת למרחב למקומות תורה והשכלה («איני רוצה להשתלם כדי שיהיה לי קרדום לחפור בה, רק אוהב אני חכמת ישראל אהבה לשמה, ובמקצוע זה ארצה להועיל לעמי וזו מטרתו אשר התוית לי» — לשונו באחד המכתבים מאותה שנה).

מאמרו הראשון פירסם ב„האסיף“ של סוקולוב (תרמ"ז) והוא על תולדות ישיבת וולוז'ין („תולדות ישיבת עץ־היים“) והמשך באותו נושא, אולם בצורה בלטרסטיית, ב„הכרם“ וב„המליץ“ וכן השתתף ב„המסדרונה“ שיצא בירושלים ובתרמ"ח אף הוציא בעצמו קובץ: „בית המדרש“, שדברי הלכה ומחקר באים בו בעירוב, ומשׁ תתפס בו נציגי שני הזרמים גם יחד ואף הוא עצמו עוסק במאמרו בשני התחומים. עודדוהו ליציאה נ. סוקולוב, י. ל. גורדון, א. אטלס — עורכיו. עשה חליפות כברשד, אומן, דובובה ובשלהי 1889 הגיע לאודיסה, לאחר שנתגרש מאשתו השניה. באודיסה הכיר סופרים וחכמים ואף התכונן שם בלימודי־חול ובשלהי 1890 עזב את רוסיה, מבלי שוב אליה עוד בלתי אם לביקור, והלך לברסלוי שבגרמניה.

בברסלוי (בה ישב בימים ההם גם ד. פרישמן), למד באוניברסיטה פילוסופיה וכן אמנות הציור, בה הראה נטיה מילדותו. כאן החלו לבוא על ביטויים חבלי התסיסה שבו ובייחוד משגברו בו רישומי נטישה ותורתו. ואז פירסם את סידרת המאמרים: „רשות היחיד בעד הרבים“ (פתחה את „אוצר הספרות“ ד, תרנ"ב). החתימה „ירובעל“, שבה חתם כאן, סמלית היתה למגמתו: ניתוח ערכים קיימים, ולשם כך הוקדשו המאמרים, שפירסם במחצית הראשונה של שנות התשעים (ב„ממזרח וממערב“ של ברינין), שכל עצמם דרישה ל„שינוי ערכין“ בחיים ובספרות. בימים ההם אף נתפרסמו סיפוריו („מערפילי הנוער“ במהדורה השלמה), גדושי התרפקות על ימי הילדות. מברסלוי הלך לברלין, שם התרועע עם החבורה: מ. ארנפרייז, י. טהון, ד. נימרק, ר. ברינין ועוד ולמד בבית המדרש העליון למדעי־היהדות (הליברלי, מיסודו של א. גיגר). עת קצרה עשה בברלין ובעזרת עזבון של אחת ממוׁ קירותיו הלך לברן שבשווייץ ושם סיים לימודיו באוני־ברסיטה ב־1896, בקבלו את תארו האקדמי בעד חיבורו בגרמנית „על הקשר שבין תורת־המוסר ותור־רת־היפוי“.

ב־1896 חזר לברלין והוסיף לבקר באוניברסיטה. כאן חלה הצטרפותו לחבר „הצעירים“ שנשא את נס המרד ב„השלוח“ של אחד־העם, האכסניה הספרותית שהוקדמה באותה שנה. מכתבו הגלוי לאחד־העם („השלוח“ א) היה אות למרד שהסעיר ימים רבים את הספרות

העברית. הוא טען נגד צמצום אפקיה של הספרות העברית וקרא: „צר לנו המקום — הגיע מועדנו למצוא דרכינו ולצאת למרחב“. אחריו החזיקו ארנפ־רייז וטהון ופשטו הדברים גם מעבר ל„השלוח“ לעת־נות היהודית־לועזית (בעיקר ב„וולט“ של הצל). כהמשך לכך באה תכניתו להוצאת ספרים בעלי כיוון אידיאולוגי דומה בשם „התחיה“, שכל עיקרה: „לתת ידיים לכל הכוחות החדשים, הרצונים החדשים והערכים החדשים המתרגשים בקרבנו“. עשה זמן קצר עם רעו בתוכנית זו, מ. ארנפרייז, בדיאקובר שבסלובקיה, מקום רבנותו של ארנפרייז. התוכנית לא נתגשמה ובמקומה באה אחרת שיצאה לפועל — הוצאת „צעירים“, שבה יצאו כמה מחוברותיו. בשלהי שנות התשעים, בעיצום תסיסת „הצעירים“, חלה פנייתו לחסידות ובסידרת מאמרים ורשימות (כונסו לאחר מכן בספר „חסידים“ וארשה, תר"ס) לחם מלחמת החסידות בהשכלה וטען שקופחה בתודעת הספרות העברית. אף נתפרסמו בימים ההם קבצי־סיפוריו הראשונים. לאחר נישואיו עם רחל, בתו של יעקב רמברג, יצא ב־1900 לביקור בבית אביו ואגב כך עשה בוארשה. אז נתעורר לכתיבה ביידיש, אף שלא המשך הרבה בה. אף גרמנית, שבה החל לכתוב עוד קודם, נעשתה לשון ביטויו. ברם ביטוי־עיקר מצא בעברית וכבר באותם הימים היה מנושאי הורם החדש של הספרות העברית זבניגוד לרעיו „הצעירים“, היה הוא היחידי שהמשיך, אם גם לא בכיוון שהתווה במכתבו הגלוי לאחד־העם, שכן חזר בהדרגה ל„מקור ישראל“, שממנו באה השראתו ואותו עשה נושא עיקר ליצירתו הבלטרסטיית והמחקרית. ב־1902 חזר לגרמניה והתיישב בברסלוי, וחי שם עד 1911. בברסלוי כתב ופירסם סיפורים וספריו בהוצאת „צעירים“ וכן החל אז עוסק בחקר תקופת בראשית עם ישראל מזה ואגדות ישראל מכל הדורות מזה. אף פתח אז בחקר הכיתות בישראל, ובייחוד בראשית השומרונים, שסיכומיו נכללו בספרו „סיני וגריזים“, שיצא לאחר מותו בגרמנית. משלא נמצאה לו ברסלוי מתאימה להמשך פעלו הספרותי והמדעי עבר ב־1911 לברלין ומשנה לשנה, מאותה תקופה ואילך שיקע את עצמו בעבודת כינוס אגדות ישראל ובחקר מדעי. בעזרת ידידיו (מ. היימן, מ. בובר ואחרים) יצאו ספריו וסיפוריו בגרמנית. שנות מלחמת־העולם הרא־שונה היו לו שנים של עבודה שקדנה בכינוס „מאוצר האגדה“ (בתרגום אשתו יצאו אגדות אלה בגרמנית), הוא האוצר שיצא בעברית בשלימותו רק לאחר מותו. מתוך עיסוקו זה בהיסטוריה הקדומה הגיע לחקר הנצ־רות ויחד עם כך חזר לסיפורת („מרים“, „בית הבנה“, „בסתר רעם“ ועוד) וכן החל בכינוס כל כתביו ובעריכתם, שאך ראשיתו הספיק לראות. בשלהי המלחמה הגיעו אליו הדי הפרעות של סביבת מולדתו ובייחוד דיכא־

אותו רצח אביו ואחיו. ועדיין הספיק להשלים את סיפורו: „מרים“, האחרונה ביצירותיו. בתרצ"ו (1936) עלתה משפחתו ארצה ואשתו, רחל, וכן בנו, עמנואל בן גריון, טיפלו ומטפלים בעזבונו הספרותי, שהוצאתו עדיין בעצם תהליכה.

ראשית כינוס כתביו חלה בתרע"ד („כל כתבי“ א—ב. ברלין—וארשה). ראשית ההוצאה השלמה (ליפסיה, ע"י שטיבל) בתרפ"א וחתומתה בתרפ"ח (א—ג: מאמרים; ד—ה: סיפורים; ו—ז: צפונות ואגדות. לפי מתכונת זו יצאו בשנים האחרונות הכתבים בהוצאות „עם עובד“ ו„דביר“. תשי"א—תשי"ב ואילך). בראש אסור ספת הסיפורים ביוגרפיה מאת רחל בן-גריון. בתרצ"ט—תש"ה יצא: „ממקור ישראל“ (מעשיות וסיפורים. א—ו). אף תורגמו מידיש „מחזות קטנים“ שלו ע"י נ. בנארי (1946). מעזבונו המדעי יצאו עד כה ע"י בנו: „ישו בן חנן“ (מחקרים במקורות הנצרות, תשי"ט), „חיי משה איש האלהים“ (תשכ"א), „סיני וגריזים“ (תשכ"ב—תשכ"ג). בתשכ"ב יצאה חליפת האיגרות בינו לבין י. ח. ברנר (מהשנים תרס"ז—תרפ"א). נוסף לכך יצאו מבחרים של כתביו וכן נתפרסמו באכסניות שונות אגרותיו.

ביו־ביבליוגרפיות פירסמו זי פישמן ב„הישוב“ שנה א. גל' 6, 8 (א: ביוגרפיה; ביבליוגרפיה המגיעה עד תרס"ט) ואשתו ובנו בגרמנית, בספר הזכרון שיצא במלאת עשרים שנה למותו (ברלין, 1931). הספרות עליו עצומה. בעברית יצאו שני ספרים עליו: י. קשת. מ. י. ברדצ'בסקי (בן גריון), חייו ופעלו (תשי"ח) וע. קלזנר-ראשכול. השפעת ניטשה ושופנהויאר על מ. י. בן גריון-ברדצ'בסקי (1954). לספרות עליו, הרשומה ע"י ח. תורן בספרו של קשת (עמ' 303—304), יש להוסיף: ח. נ. ביאליק. דברים שבעל פה, קפד—קפה; כתבי א. ברש ג, 132; י. ל. גורליק. בארץ נוד, 35—42; מ. גליקסון. כתבים. מהדורה חדשה, ב, 342—344; י. גרינבוים. פני הדור א, 43—50; יו"ט הלמן. הגות ודמות, 178—182; י. הלפרן. המהפכה היהודית, 381—401; ח. טשרנוביץ. מסכת זכרונות, 217—229; ש. טשרנוביץ. עם שחר, רל—רלו; י. ליכטנבוים. סופרי ישראל, 63—69; פ. ליפובצקי-בן-עמרם. רעיון העבודה בספרות העברית, 104—115; י. פיכמן. סופרים בחייהם, 161—170; הנ"ל. רוחות מנגנות, 175—276; ש. י. פנואלי. ספרות כפשוטה, 265—270, 352—362; א. פרנס. מבין למערכות, 9—34; י. קויפמן. בין נתיבות, 92—102; י. קלצקין. תחומים, רכה—רלא; ש. רבידוביץ. בבל וירושלים, 620 ואילך; נ. רוטנשטריך. סוגיות בפילוסופיה, 419—430; ג. שופמן. כל כתבי ד, 182—183, 223 ה, 98, 112, 197; זי. שזר. אור אישים, 165—171 (במהדורה החדשה: א, 163—167); ג. שקדי. על ארבעה סיפורים, סו—צג. על כתיבתו בידיש; לעקסי קאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור א, 1956—385—387. אף מצויים דברי הערכה בהקדמות למהדורות הכתבים והמבחרים השונים.